

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування
Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Кафедра суспільних дисциплін

07-03-428М

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«Давня і середньовічна історія України»
для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
за освітньо-професійною програмою 014.03 «Середня
освіта спеціальності «Історія» денної форми навчання

Рекомендовано
науково-методичною радою
з якості ННП
Протокол № _ від _____ 2024 р.

Рівне – 2024

Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Давня і середньовічна історія України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти за освітньо-професійною програмою 014.03 Середня освіта (Історія) денної форми навчання [Електронне видання] / Прищеп О.П. Рівне: НУВГП, 2024. 42 с.

Укладач: Прищеп О.П., д.і.н., професор кафедри суспільних дисциплін.

Відповідальний за випуск: Олексін Ю.П., д.п.н., професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін.

Керівник групи забезпечення спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»
Прищеп О.П.

©О.П. Прищеп, 2024
© НУВГП, 2024

ЗМІСТ

1. Передмова.
2. Методичні поради для роботи над дисципліною.
3. Теми семінарських занять.
4. Плани семінарських занять.
5. Теми для самостійного вивчення.
6. Завдання до самостійної роботи.
7. Індивідуальні науково-дослідні завдання.
8. Питання до підсумкового контролю.
9. Рекомендована література.
10. Інформаційні ресурси.

1. Передмова

Навчальна дисципліна «Давня і середньовічна історія України» є обов'язковим компонентом (ОК24) Освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, яка має на меті забезпечити підготовку майбутніх вчителів історії базової та профільної середньої школи на основі новітніх досягнень історичної та педагогічної наук. Окрім лекційних занять значна кількість годин (20 год.) відводиться семінарським заняттям. Це одна з базових форм навчально-виховного процесу, що сприяє активізації самостійної роботи студентів.

2. Методичні поради для роботи над навчальною дисципліною

Запропонована здобувачам вищої освіти 1 курсу предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) навчальна дисципліна охоплює найважливіші проблеми історії України від найдавніших часів до епохи середньовіччя (включно з литовсько-польською добою – до середини XVI ст.).

Студентам належить вивчити історію дослов'янських етносів, які проживали на території сучасної України; походження, розселення, устрій та вірування давніх слов'ян; створення та розвиток Київської Русі та її місце в долі українського народу, орієнтуючись як на праці провідних українських істориків XIX–XX ст. (В. Антонович, М. Грушевський, О. Єфименко, І. Крип'якевич), так і сучасних дослідників давньої історії України (М. Брайчевський, О. Толочко, Л. Залізняк, О. Моця, В. Ричка та ін.).

Назагал литовсько-польський період (середина XIV – середина XVI ст.) обіймає важливе місце в історії українських земель, адже саме тоді місцева людність отримала можливість тісніше контактувати із західноєвропейським світом і переймати його взірці політичного і соціально-економічного життя.

Вузлові проблеми історичного минулого українського народу необхідно розглядати з позицій загальнолюдських цінностей, з урахуванням досягнень сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії. До кожної з тем вказані питання, а також рекомендована література, яку здобувачам вищої освіти слід опрацювати. При підготовці до семінарських занять і в ході їх проведення здобувачам слід глибоко осмислити основні положення сформульованих питань з позицій сучасних концепцій історії України. Тільки глибоке засвоєння цих положень, ознайомлення з історичними джерелами та монографічною літературою сприятиме висвітленню й чіткому аналізу історичних подій та явищ, ґрунтовному висвітленню давнього минулого українського народу.

Вивчення давньої та середньовічної історії України допоможе здобувачам вищої освіти на конкретному документальному матеріалі виробити власне бачення перебігу давньої і середньовічної історії України, а також розуміння тісного зв'язку між минулим і сьогоденням України, що сприятиме їх вибору подальшої траєкторії життя та практичній участі у розбудові незалежної України.

Яким чином слід організувати підготовку до семінарських занять?

Насамперед необхідно уважно ознайомитися з планами семінарських занять. Після цього слід приступити до опрацювання підручників і посібників, записів конспекту лекцій по конкретній тематиці (останнє

полегшує з'ясування суті проблем), потім – документів, монографічної та іншої літератури.

Варто наголосити, що для глибокого розуміння матеріалу необхідно постійно вести термінологічну роботу. З цією метою здобувач мусить зрозуміти суть певних термінів, явищ, подій, процесів. Щоб досягти цього, потрібно звертатись до довідників, словників, енциклопедій. Значна їх частина розміщена на сайтах в Інтернеті. При цьому, не забуваймо, що необхідну літературу для користування можна взяти у бібліотеках, або ж придбати у книгарнях.

Розпочинаючи вивчення тієї чи іншої праці, здобувачеві слід ознайомитись з історичними обставинами її написання. В цьому може допомогти додаткова література (посібники, підручники) та довідково-науковий апарат, посилення на яку є практично у кожній монографії. Доречно також уважно ознайомитись з примітками автора твору, що доповнюють і роз'яснюють окремі положення основного тексту. Корисно розглянути план (зміст) праці, що дає можливість уявити порядок, в якому слід вивчати тему. Необхідно також уважно ознайомитись з передмовою і висновками до праці, оскільки тут часто даються найважливіші положення всього твору, а іноді автор висловлює важливі зауваження, пояснення, доповнення, які полегшують вивчення тексту, спрямовують увагу на окремі сторони дослідження.

Рекомендовану працю (чи її розділи) слід читати повністю. Читання уривків не дає можливості засвоїти усе багатство ідей твору. Здобувач вищої освіти повинен уміти застосовувати ці ідеї на практиці для аналізу суспільних явищ, подій, процесів. Якщо в ході читання виявляється, що окремі положення засвоєні недостатньо, слід повернутися до прочитаного ще раз. Важливо визначити та глибоко засвоїти основну ідею твору, розібратися у

висновках, які робить автор. Якщо виникають труднощі в осмисленні праці, необхідно звертатись до викладача за консультацією.

Важливим етапом підготовки до практичних занять є **конспектування першоджерел**. Ця частина роботи починається зі складання плану праці (чи розділу), яку проробляють. Конспект будується відповідно до цього плану. Розпочинаючи конспектування, слід зразу ж записати прізвище автора твору, повну назву праці, указати рік і місце її написання чи видання, виділивши це як заголовок до конспекту праці (написавши його більшими літерами чи іншим кольором).

Вивчаючи книгу, не потрібно запам'ятовувати все без винятку. Слід виділяти і фіксувати основні думки і положення відповідно до плану семінару. Записувати прочитане доцільно під час повторного читання, адже спочатку важко зорієнтуватися, що основне в тексті і що другорядне.

Конспект слід записувати охайно, оформити його заголовок, його поле використовувати для запису основної думки даного уривку твору. Доцільно виділяти в ньому найбільш важливі місця і положення різними способами залежно від їх значення.

Завершальним етапом підготовки здобувачів до семінарських занять є складання тексту виступу у формі доповіді, реферату, поширеного плану чи тез.

Виступ здобувача на семінарі повинен бути розрахований до 8 хвилин з одного питання, а доповнення – 3-4 хвилини. Якщо здобувач бере слово не першим, то слід дати оцінку попереднім виступам. Рекомендується не читати записи, а користуватися ними лише при цитуванні або наведенні цифрових даних.

Високим рівнем підготовки здобувача вищої освіти до семінарських занять вважаються такий, коли він готується

до кожного заняття, бере активну участь у їхньому проведенні у різних формах (підготовка доповіді чи реферату, особистий виступ чи доповнення).

Щоб досягти такого рівня, а значить, щоб відповідь здобувача була повноцінною, він повинен вміти:

- глибоко і всебічно розкрити суть питання;
- пов'язати його із сучасністю, (якщо можливо – з регіональною проблематикою);
- об'єктивно аналізувати виступи своїх колег-однокурсників;
- робити після кожного виступу короткі висновки і узагальнення.

Рационально організована робота студентів по підготовці до практичних занять сприятиме міцному, систематичному, свідомому засвоєнню ними матеріалу з давньої і середньовічної історії України.

3. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Денна форма	Заочна форма
1.	Джерела та історіографія про давню та середньовічну історію України.	2 год.	-
2.	Прадавня історія України (X–II тис. до н.е.).	2 год.	-
3.	Початки цивілізаційної історії України (VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.).	2 год.	-
4.	Ранні слов'яни та їх сусіди на території України в I тис. н.е.	2 год.	-
5.	Проблема виникнення держави	2 год.	-

	Київська Русь та розвиток Південної Русі у X – на початку XII ст.		
6.	Особливості історичного розвитку Південної Русі (XII – перша половина XIII ст.).	2 год.	-
7.	Волинське і Галицько-Волинське князівство в період розвиненого середньовіччя (1199–1340).	2 год.	-
8.	Шляхи формування і розвитку культури княжої доби на українських землях.	2 год.	-
9.	Інкорпорація українських земель до складу Польського королівства і Великого князівства Литовського (XIV – перша половина XVI ст.).	2 год.	-
10.	Запорозьке козацтво як провісник нової епохи в українській історії.	2 год.	-
	Разом	20 годин	-

4. Плани семінарських занять

Семінарське заняття № 1

Тема: Джерела та історіографія про давню та середньовічну історію України.

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: бесіда; робота з навчальною літературою й історичними джерелами; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Історія України як наука. Періодизація історії України.
2. Об'єкт і предмет дослідження давньої і середньовічної історії України.
3. Джерела вивчення давньої і середньовічної історії України:
  - 3.1. Писемні джерела.
  - 3.2. Речові джерела.
  - 3.3. Зображальні джерела.
4. Українська історіографія про давню і середньовічну історію України:
  - 4.1. Історія України у працях істориків XIX ст.: М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський.
  - 4.2. Давня і середньовічна історія України у працях О. Оглоблина, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко.
  - 4.3. Сучасні вітчизняні дослідники про давню і середньовічну історію України (Л. Залізняка, Н. Яковенко, О. Толочко).

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Баран В., Баран Я. Історичні витоки українського народу. Київ: Генеза, 2005. 208 с.

2. Баран В.Д. Походження українського народу. Київ, 2002. 194 с.
3. Бойко О.Д. Історія України: посібник. 9-те видання. Київ: Академія, 2023. 560 с.
4. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст.: навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 616 с.
5. Залізняка Л. Нариси стародавньої історії України. Київ : Абрис, 1994. 256 с.
6. Залізняка Л. Л. Первісна історія України. Київ: Вища шк., 1999. 263 с.
7. Історія України: навч. посіб. / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. під заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 2002. 472 с.
8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 430 с.
9. Литвин В. Історія України. Київ: Наукова думка, 2008. 813 с.
10. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель і народів. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012. 794 с.
11. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Львів, 1999. 352 с.
12. Прицак О. Що таке історія України? // Український історичний журнал. 2015. № 1. С. 177–210.
13. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 376 с.
14. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Київ: Генеза, 1997. 312 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Розпочати ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 2

Тема: Прадавня історія України (X–II тис. до н.е.).

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: практичні завдання; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Початки заселення території України. Населення України доби палеоліту та мезоліту.
2. Ранні землероби та скотарі України у неоліті (6 – початок 4 тис. до н.е.).
3. Трипільська культура (кінець 6 – початок 3 тис. до н.е.).
4. Землеробсько-скотарські культури та їх сусіди (5–4 тис. до н.е.).

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Бойко О.Д. Історія України: посібник. 9-те видання. Київ: Академія, 2023. 560 с.
2. Бунятян К.П. Давнє населення України: навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 225 с.
3. Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії // Україна крізь віки. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 1. 355 с.

3. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. 2 вид. Київ: Академперіодика, 2013. 184 с.
4. Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу. Київ: Наш час, 2017. 296 с.
5. Давня історія України у двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь, 1994. 225 с.
6. Давня історія України в трьох томах. Т. 1. Первісне суспільство. Київ: Наукова думка, 1997. 557 с.
7. Залізник Л.Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.
8. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
9. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 376 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовжити ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 3

Тема: Початки цивілізаційної історії України (VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Населення України за доби раннього заліза. Кіммерійці та населення лісостепу (X – початок VII ст. до н.е.).
2. Населення України за скіфської доби:
  - 2.1. Витоки скіфської історії (VI– IV ст. до н.е.).
  - 2.2. Геродот про населення Степової Скіфії та Лісостепу.
3. Держава Велика Скіфія. Соціально-економічний розвиток. Культура і побут.
4. Населення України за сарматської доби (кінець III ст. до н.е. – III ст. н.е.).
5. Античні міста-держави Північного Причорномор'я (VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.).

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі колоквиуму.

Рекомендована література

1. Бунятян К.П. Давнє населення України: навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 225 с.
2. Давня історія України в трьох томах. Т. 2. Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка, 1998. 493 с.
3. Давня історія України у двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь. 1994. 235 с.
4. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 2004. 255 с.
5. Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.Е. Античні міста-держави Північного Причорномор'я / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 2. 352 с.
6. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. Київ: Наукова думка, 1983. 197 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовжити ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 4

Тема: Ранні слов'яни та їх сусіди на території України в I тис. н.е.

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда, робота з навчально-методичною літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Писемні джерела про походження слов'ян.
2. Археологічні джерела про слов'ян на території України.
3. Велике переселення народів (IV–IX ст. н.е.)
4. Слов'яни на території України за «Повістю минулих літ».

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Абашина Н., Козак Д., Синиця Є., Терпиловський Р. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній світ, 2012. 366 с.

2. Археологія давніх слов'ян: дослідження і матеріали / за ред. Д. Н. Козака. Київ, 2004. 336 с.
3. Баран В.Д. Давні слов'яни //Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 3. 336 с.
4. Давня історія України в трьох томах. Т. Слов'яно-руська доба. Київ: Наукова думка, 2000. 695 с.
5. Давня історія України у двох книгах. Кн.2. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
6. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. Київ, 2014. 256 с.
7. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
8. Залізняк Л.Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовжити ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 5

Тема: Проблема виникнення держави Київська Русь та розвиток Південної Русі у X – на початку XII ст.

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: бесіда, робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Проблема виникнення Київської Русі:
  - 1.1. Наукові теорії про її походження: автохтонна, норманська, хозарська.
  - 1.2. Етнонім «Русь» та теорії про його походження.
2. Об'єднання східнослов'янських земель у єдиний державний механізм.
  - 2.1. Перші великі київські князі: Олег. Ігор. Ольга. Святослав.
3. Київська Русь у період розквіту (980–1132).
  - 3.1. Князювання Володимира Святославича (980–1015 рр.).
  - 3.2. Київська Русь від Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.) до Володимира Мономаха (1113–1125 рр.) та Мстислава Великого (1125–1132 рр.).
4. Державно-політичний та соціально-економічний розвиток Київської Русі.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Давня історія України у двох книгах. Кн.2. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
2. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. Київ : Абрис, 1994. 256 с.
3. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ, 1991. 493 с.
4. Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. 2-е вид. Київ: Україна, 1996.151 с.
5. Залізняк Л.Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.

6. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства: навч. посібник. Київ: Глобус, 1996. 218 с.
7. Ричка В.М. За літописним рядом. Історичні оповіді про Київську Русь. Київ, 1991.
8. Толочко О.П., Толочко О.О. Київська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 4.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовження ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 6

Тема: Особливості історичного розвитку Південної Русі (XII – перша половина XIII ст.).

Вид заняття: семінар-дискусія.

Методи: аналіз історій і ситуацій; дебати; мозковий штурм.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Основні тенденції історичного розвитку Київської Русі: зміцнення окремих князівств і послаблення центральної влади.
2. Князівства на території Київської Русі:
  - 2.1. Київська земля.

- 2.2. Чернігівське і Новгород-Сіверське князівства. Переяславське князівство.
3. Проблема етнічної приналежності держави Київська Русь.
4. Монгольська навала на Київську Русь та її результати.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
2. Залізник Л. Від склавинів до української нації. Київ, 2014. 256 с.
3. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ, 1991.
4. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996.
5. Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. 2-е вид. Київ: Україна, 1996. 151 с.
6. Толочко О.П., Толочко О.О. Київська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ, 1998. Т. 4.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 7

Тема: Волинське і Галицько-Волинське князівство в період розвиненого середньовіччя (1199–1340 рр.).

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: робота з історичними джерелами; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Формування території Волинського і Галицького князівств (XI–XII ст.)
2. Роман Мстиславич і творення Галицько-Волинського князівства (1199–1205).
3. Збирання волинської спадщини (1219–1225) та відвоювання Данилом Романовичем галицького столу (1238 р.).
4. Боротьба Данила Галицького за самостійність Галицько-Волинського князівства (40–60-ті рр. XIII ст.).
5. Розпад Галицько-Волинського князівства.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестового контролю.

Рекомендована література

1. Александрович В. С., Войтович Л. В. Король Данило Романович. Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. 240 с.
2. Котляр М.Ф. Данило Галицький. Київ: Ін-тут історії України НАН України, 2001. 153 с.
3. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 5. 336 с.
4. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Київ: Наукова думка, 1984. 173 с.

5. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ, 1998. Т. 4.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Розпочати ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 8

Тема: Шляхи формування і розвитку культури княжої доби на українських землях.

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; діагностика знань, самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Шляхи формування і розвитку давньоруської культури.
  - 1.1. Дохристиянські вірування.
  2. Роль християнства у розвитку культури.
    - 2.1. Писемність. Освіта. Наукові знання. Література.
    - 2.2. Архітектура Київської Русі.
  3. Театральні дійства. Музика.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Асєєв Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. 213 с.
2. Київська Русь. Культура, традиції: Зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1982. 151 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
4. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Київ: Береги, 1995.
5. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. Київ, 1994. 88 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. друге, переробл. та розширене. Київ: Критика, 2005.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовжити ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 9

Тема: Інкорпорація українських земель до складу Польського королівства і Великого князівства Литовського (XIV – перша половина XVI ст.).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Литовське князівство і заснування князівської династії Гедиміновичів.
2. Поділ українських земель між Литвою і Польщею.
3. Політика Литви на українських землях.
4. Велике князівство Литовське як федерація земель-князівств.
5. Кревська унія 1385 р.
6. Зміна політичного курсу на ліквідацію автономії українських князівств.
7. Князь Свидригайло і громадянська війна у ВКЛ (1432–1440)

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. Нариси / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 6.
2. Історія України в особах. Литовсько-польська доба / О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина та ін. Київ: Україна, 1997. 272 с.
3. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів. Кжгород: Видавництво В. Падяка., 2012. 794 с.
4. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. 493 с.
5. Україна: литовська доба. 1320–1569. Київ: Балтія-Друк, 2003. 175 с.

6. Яковенко Н. Нарис історії України середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., перероблене та розш. Київ: Критика, 2005. 584 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття. Продовжити ведення термінологічного словника з давньої та середньовічної історії України.

Семінарське заняття № 10

Тема: Запорозьке козацтво як провісник нової епохи в українській історії.

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: опрацювання історичних джерел; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Причини та історичні обставини появи військово-служилої людності на порубіжжі зі Степом.
2. Перші документальні згадки про українське козацтво
3. Джерела формування та поповнення козацтва.
4. Виникнення Запорозької Січі.
5. Перші походи запорожців проти татар, Туреччини.
6. Дмитро Вишневецький (Байда).

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі фронтального опитування.

Рекомендована література

1. Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. Київ: Наукова думка, 2004. 309 с.
2. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
3. Запорожці: До історії козацької культури /упорядк. тексту, передм. І. Кравченка. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с.
4. Історія України в особах: Козаччина (авт. колектив: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матях та ін.). Київ: Україна, 2000. 302 с.
5. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
6. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 1992. 712 с.
7. Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). Київ-Запоріжжя, 1998. 252 с.
8. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. 568 с.
9. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Київ, 1993. Т. 3. 556 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

5. Теми для самостійного вивчення

Самостійна робота студента є основним видом засвоєння навчального матеріалу з курсу «Давня і середньовічна історія України» у поза аудиторний час.

Метою самостійної роботи є вироблення студентами навичок і вміння працювати з літературою, віднаходити головні, стрижневі аспекти проблем, що потребують твердого засвоєння, здатності визначити свою позицію щодо дискусійних ідей чи концепцій і аргументовано її обґрунтувати.

Предметом самостійної роботи студентів є вивчення ними окремих тем навчальної дисципліни «Давня і середньовічна історія України», написання рефератів, підготовка реферативних матеріалів по важливих проблемах даної навчальної дисципліни, написання історичних есе тощо. Також самостійна робота студентів включає опрацювання письмових джерел, наукових праць з окремих проблем вітчизняної історії та роботу з історичними мапами та контурними картами.

Самостійна робота організовується у такій бажаній послідовності:

- попереднє вивчення навчальної програми з дисципліни;
- ознайомлення з літературою по темі майбутньої лекції;
- слухання лекції, складання лекційного конспекту з подальшим його доопрацюванням;
- вивчення і аналіз рекомендованої літератури і виконання контрольних завдань;
- з'ясування питань, які виникли в процесі вивчення матеріалу, під час консультації у викладача.

Важливою формою самостійної роботи є підготовка **реферату** – кроткого викладення основних положень тієї чи

іншої наукової праці чи проблеми переважно у письмовому вигляді. По суті це має бути самостійне дослідження запропонованої літератури. Текст реферату слід готувати за задалегідь продуманим планом, у якому варто виділяти вступну та основну частину (із розбивкою на розділи) і висновки (тут має бути викладена власна оцінка проаналізованої літератури).

Обсяг тексту реферату – до 15 сторінок, видрукованих на окремих аркушах паперу А-4 з відповідною нумерацією сторінок. На початку роботи міститься план, наприкінці – список використаної літератури.

Рационально організована самостійна робота студентів сприятиме міцному, систематичному, свідомому засвоєнню ними матеріалу навчальної дисципліни «Давня і середньовічна історія України»

Основні теми навчальної дисципліни, що потребують самостійного опрацювання:

1. Шляхи і темпи неолітизації давнього населення України.
2. Взаємодія цивілізації і варварського світу на прикладі античних міст Північного Причорномор'я і населення Скіфії.
3. Ранні етапи етногенезу українців.
4. Русь Північна і Русь Південна: їх взаємодія і творення східнослов'янської держави (IX – початок XI ст.).
5. Галицька земля: етапи формування.
6. Русь і Візантія: політичні, економічні, культурні зв'язки.
7. Південна Русь і степове населення (XI–XIII ст.).
8. Включення князівств на території Південної Русі до складу Великого князівства Литовського.
9. Урбанізаційні процеси в другій половині XV – першій половині XVI ст.

10. Теорія фронтиру і її використання для територій України.

6. Завдання для самостійної роботи.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Підготувати таблицю типологічної характеристики джерел з давньої і середньовічної історії України	7
2	Нанести на контурну карту територію розселення трипільців	6
3	Законспектувати з «Історії» Геродота окремі сюжети про походження скіфів, територію їхнього розселення, звичаї та обряди, релігійні вірування.	7
4	Підготувати реферативне повідомлення про одне із античних міст-держав Північного Причорномор'я	7
5	Опрацювати додаткову літературу про походження слов'ян для участі у диспуті	7
6	Складання тексту виступу «Писемні джерела про слов'ян V – VII ст.»	7
7	Законспектувати історичні терміни та основні поняття історичної науки по проблемі «Становлення Київської Русі» та підготуватися до їх пояснень	6
8	Законспектувати з літописів сюжети про розселення слов'ян, про боротьбу з кочівниками, про прихід до влади князів Володимира і Ярослава Мудрого	6

9	Пошук у краєзнавчому відділі Рівненської обласної наукової бібліотеки літератури про міста Волині Київської Русі та підготовка реферативного повідомлення	7
10	Ознайомлення з експозицією Рівненського обласного краєзнавчого музею по тематиці Київської Русі і підготовка письмового звіту	7
11	Нанести на контурну карту походи монгольських завойовників 30-50- рр. XIII ст.	6
12	Скласти історичний портрет Данила Галицького на основі опрацювання «Галицько-Волинського літопису»	7
	Разом	80

7. Індивідуальні науково-дослідні завдання

Підготовка і захист реферату на одну із запропонованих тем:

1. Джерела вивчення та історіографія української історії.
2. Наукова періодизація історії України.
3. Первісна доба на території України доби палеоліту.
4. Первісна доба на території України доби мезоліту.
5. Первісна доба на території України доби неоліту.
6. Трипільська культура.
7. Кіммерійці в історії України.
8. Антична колонізація Північного Причорномор'я.
9. Скіфи в історії України.
10. Історія походження та розвитку східних слов'ян.

11. Перші державні об'єднання східних слов'ян.
12. Формування Києва як адміністративного, політичного та духовного центру Київської Русі.
13. Основні теорії походження Київської Русі.
14. Соціальна структура населення Київської Русі.
15. Київська Русь за часів Володимира Великого (980-1015 рр.)
16. Християнізація Русі та її наслідки.
17. Ярослав Мудрий та його державотворча й культурницька діяльність.
18. Політичний портрет Володимира Мономаха.
19. Галицько-Волинське князівство за Романа Мстиславовича.
20. Язичництво в духовній культурі слов'янського населення.
21. Політичний портрет Данила Галицького.
22. Витоки писемності у давньоруський період.
23. Пам'ятки літератури Київської Русі.
24. Традиції архітектури та мистецтва Київської Русі.
25. Правління нащадків Данила Галицького (1264-1340 рр.).
26. Повість минулих літ як історичне джерело.
27. Галицько-Волинський літопис як джерело про історію Південно-Західної Русі.
28. Зв'язки Русі із Візантією.
29. Населення Київської Русі та її найближчі сусіди.
30. Боротьба населення Київської Русі із монгольською навалюю.

8. Питання для підсумкового контролю

1. Охарактеризуйте основні групи джерел з історії України.
2. Проаналізуйте розвиток історичної науки в Україні у XIX ст.

3. Охарактеризуйте назви та самоназви території України в історичній ретроспективі.
4. Розкрийте зміст наукової періодизації та охарактеризуйте основні етапи української історії.
5. Охарактеризуйте основні етапи первісної доби на території України.
6. Проаналізуйте господарську і соціальну складову життя населення України доби палеоліту.
7. Проаналізуйте господарську і соціальну складову життя населення України доби мезоліту.
8. Проаналізуйте появу та поширення нових видів господарської діяльності населення на території України в неоліті.
9. З'ясуйте досягнення трипільської культури.
10. Охарактеризуйте землеробське населення України та його степових сусідів у III – II тис. до н.е.
11. Охарактеризуйте військову, економічну та соціальну складову життя кіммерійців на території України за доби раннього заліза.
12. Охарактеризуйте населення лісостепу України за кіммерійської доби (X – початок VII ст. до н.е.)
13. Охарактеризуйте соціально-економічний розвиток Великої Скіфії.
14. Опишіть основні віхи військово-політичної історії Великої Скіфії VI – IV ст. до н.е.
15. Опишіть, що відомо про сусідів скіфів на території сучасної України за описом Геродота.
16. Проаналізуйте релігійні вірування скіфів, які проживали на території України.
17. Проаналізуйте мистецькі здобутки скіфів, які проживали на території України.
18. Проаналізуйте характерні риси матеріальної культури скіфів.

19. З'ясуйте проблему скіфської державності та причини її занепаду.
20. Охарактеризуйте «Малу Скіфію» як пізньоскіфську державу.
21. Окресліть політичну історію та соціально-економічний розвиток населення України за сарматської доби.
22. Проаналізуйте побут та звичаї населення грецьких полісів у Північному Причорномор'ї (VII – III ст. до н.е.).
23. Охарактеризуйте Боспорську державу в V – першій половині I ст. до н.е.
24. Окресліть прояви різних сторін життєдіяльності кочових народів на півдні України в I тис. до н.е.
25. Подайте характерні особливості заселення України за сарматської доби.
26. Охарактеризуйте процес античної колонізації на півдні України.
27. Опишіть заняття населення Ольвії як одного з перших античних поселень в Північному Причорномор'ї.
28. За писемними та археологічними джерелами окресліть основні складові матеріальної культури праслов'ян на території України у II ст. до н.е. – II ст. н.е.
29. З'ясуйте проблему етногенезу східних слов'ян.
30. З'ясуйте місце черняхівської культури в етногенезі слов'ян.
31. Охарактеризуйте історичні джерела про слов'ян першої половини I тис. н.е.
32. Опишіть, що відомо за писемними джерелами про венеців, антів, склавинів.
33. Проаналізуйте писемні джерела про слов'ян V – X ст. н.е.
34. Окресліть контакти давніх слов'ян із готським населенням на території України (перша пол. I тис. н.е.).
35. Опишіть міжетнічні контакти слов'ян у III – IV ст.

36. Вкажіть, які етноси брали участь у «великому переселенні народів» на території України.
37. Проаналізуйте основні етапи історичного розвитку Київської Русі.
38. Викладіть основні положення норманської теорії про походження Київської Русі.
39. Назвіть основні положення хозарської теорії про походження Київської Русі.
40. Аргументуйте основні положення автохтонної теорії про походження Київської Русі.
41. Розкрийте зміст основних теорій про походження Київської Русі.
42. Проаналізуйте термін «Русь» та з'ясуйте його етимологію.
43. Проаналізуйте термін «варяги» та з'ясуйте його етимологію.
44. Окресліть етноплемінну структуру східних слов'ян за «Повістю минулих літ».
45. Опишіть, що відомо за писемними та археологічними джерелами про Київ часів Аскольда і Діра.
46. Опишіть, як літописець Нестор подає у «Повісті минулих літ» заснування династії Рюриковичів.
47. Опишіть, що відомо за писемними джерелами про великого київського князя Олега.
48. Опишіть, що відомо за писемними джерелами про великого київського князя Ігоря.
49. Опишіть, що відомо за писемними джерелами про великого київського князя Святослава.
50. Окресліть процес розбудови Київської Русі за часів великого київського князя Володимира.
51. Проаналізуйте реформаторську діяльність Ярослава Мудрого.
52. Окресліть політичний портрет великого київського князя Володимира Мономаха.

53. Опишіть, що вам відомо про дохристиянські вірування населення Київської Русі.
54. Проаналізуйте процес християнізації Русі та його значення.
55. Охарактеризуйте культурні зв'язки Київської Русі із Візантією.
56. Охарактеризуйте військові і торговельні зв'язки Київської Русі із Візантією.
57. Охарактеризуйте територіально-політичний устрій Київської Русі.
58. Охарактеризуйте соціально-економічний розвиток Київської Русі.
59. Опишіть, що вам відомо про грошовий обіг на території Київської Русі.
60. Дайте характеристику соціальній структурі суспільства Київської Русі.
61. Проблема етнічного розвитку Давньоруської держави.
62. Проаналізуйте розвиток ремесла та торгівлі у давньоруських містах.
63. Проаналізуйте еволюцію політичного устрою Київської Русі. З'ясуйте причини політичної децентралізації Русі.
64. Охарактеризуйте Переяславське князівство на території Київської Русі.
65. Охарактеризуйте Чернігівське і Новгород-Сіверське князівства на території Київської Русі.
66. Опишіть, що вам відомо про Волинську землю XI – XIII ст.
67. З'ясуйте рівень духовної культури населення Київської Русі.
68. Проаналізуйте основні надбання літописання в добу Київської Русі.
69. З'ясуйте історичне значення та проблему спадщини Київської Русі.

70. Окресліть політичну історію та соціально-економічний розвиток населення України в ранньому середньовіччі.
72. Опишіть перебіг битви на річці Калці з монгольськими завойовниками.
73. Опишіть за писемними джерелами облогу Києва монголами та його захоплення у грудні 1240 р.
74. Монголо-татарська навала 1239-1241 рр. та її наслідки для південних руських земель.
75. Опишіть, що відомо за писемними джерелами про Київ і Київську землю після монгольської навали.
76. Опишіть процес утворення Золотої Орди та подальший її розвиток (друга половина XIII – перша половина XIV ст.).
77. Дайте оцінку Галицько-Волинському літопису як джерелу з історії України XIII ст.
78. Окресліть витоки формування території Галицько-Волинського князівства.
79. Розкрийте основні етапи політичної історії Галицько-Волинської держави.
80. Окресліть стосунки галицьких і волинських князів з Литвою і ятвягами (друга половина XIII – початок XIV ст.).
81. Проаналізуйте внутрішню і зовнішню політику Данила Галицького.
82. Опишіть битву під Ярославом 1245 р. Данила Галицького з угорцями в контексті зовнішньої політики Галицько-Волинського князівства.
83. Дайте оцінку коронації Данила Галицького в контексті зовнішньої політики Галицько-Волинського князівства.
84. Охарактеризуйте здобутки містобудування та архітектури на території Галицько-Волинського князівства.
85. Дайте оцінку розвитку писемності та рівню освіти на території Галицько-Волинського князівства.

86. Окресліть розвиток Південної Русі у післямонгольський час.
87. Окресліть фінансово-адміністративну систему за Батиявих часів у Південній Русі.
88. Опишіть політичне, соціально-економічне і культурне життя на території Волині в добу Галицько-Волинської держави.
89. З'ясуйте історичне значення Галицько-Волинської держави.
90. Опишіть, що вам відомо про основні теорії про походження українського народу.
91. Охарактеризуйте політику Великого князівства Литовського стосовно приєднаних українських земель
92. Опишіть механізм функціонування Великого князівства литовського як федерації земель-князівств.
93. Дайте оцінку Кревській унії 1385 р.
94. Проаналізуйте зміну політичного курсу ВКЛ на ліквідацію автономії українських земель (кінець XIV – XV ст.).
95. Окресліть причини та історичні обставини появи військово-служилої людності на порубіжжі зі Степом.
96. Охарактеризуйте джерела формування та поповнення козацтва.
97. Розкрийте причини виникнення Запорозької Січі.

9. Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н., Козак Д., Синиця Є., Терпиловський Р. Давні слов'яни. Археологія та історія: навч. посібник. Київ: Стародавній світ, 2012. 366 с.
2. Баран В.Д. Давні слов'яни / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 3. 336 с.

3. Бойко О. Історія України: підручник. 9-те вид., переробл., доповнене. Київ: Академія, 2023. 560 с.
4. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст.: навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 616 с.
5. Бунятян К.П. Давнє населення України: навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 225 с.
6. Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії / Україна крізь віки. Київ, 1998. Т. 1. 335 с.
7. Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України. Київ: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. 632 с.
8. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 416 с.
9. Давня історія України у двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь. 1994. 240 с.
10. Давня історія України у двох книгах. Кн. 2. Київ: Либідь. 1995. 240 с.
11. Давня історія України в трьох томах. Т. 1. Первісне суспільство. Київ: Наукова думка, 1997. 557 с.
12. Давня історія України в трьох томах. Т. 2. Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка, 1998. 493 с.
13. Давня історія України в трьох томах. Т. 3. Слов'яно-руська доба. Київ: Наукова думка, 2000. 695 с.
14. Історія України: навч. посіб. / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. під заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 2002. 472 с.
15. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
16. Залізник Л.Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.
17. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 5. 335 с.

18. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
19. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навч. посібн. Вид. 2-ге. Київ: Либідь, 1999. 360 с.
20. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
21. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 6. 319 с.
22. Толочко О.П., Толочко О.О. Київська Русь / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 4. 351 с.
23. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ: Генеза, 1997. 312 с.
24. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид, переробл. і розш. Київ: Критика, 2005. 537 с.

Допоміжна:

1. Александрович В. С., Войтович Л. В. Король Данило Романович. Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. 240 с.
2. Асєєв Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. 213 с.
3. Баран В., Баран Я. Історичні витоки українського народу. Київ: Генеза, 2005. 208 с.
4. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. Київ: Наш час, 2017. 296 с.
5. Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. Київ: Наукова думка, 2004. 309 с.

6. Історія України в особах: Козаччина (авт. колектив: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матях та ін.). Київ: Україна, 2000. 302 с.
7. Історія України в особах. Литовсько-польська доба / О. Дзюба, М. Г. Довбищенко, О. Русина та ін. Київ: Україна, 1997. 272 с.
8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 430 с.
9. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
10. Залізник Л.Л. Від склавинів до української нації. Вид. 2-ге, допов. Київ: Б-ка українця, 2004. 259 с.
11. Запорожці: До історії козацької культури / упорядк. тексту, передм. І. Кравченка. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с.
12. Київська Русь. Культура, традиції: Зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1982. 151 с.
13. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ, 1991. 493 с.
14. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996.
15. Коцур В. П., Коцур А.П. Історіографія історії України: Курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.
16. Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.Е. Античні міста-держави Північного Причорномор'я / Україна крізь віки: в 15 т. Київ: «Альтернативи», 1998. Т. 2. 254 с.
17. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Київ: Наукова думка, 1984. 173 с.
18. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 1992. 712 с.
19. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Львів, 1999. 351 с.

20. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства: навч. посібник. Київ: Глобус, 1996. 218 с.
21. Україна: литовська доба. 1320–1569. Київ: Балтія-Друк, 2003. 175 с.
22. Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). Київ-Запоріжжя, 1998. 252 с
23. Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. 2-е вид. Київ: Україна, 1996. 151 с.
24. Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.Е. Античні міста-держави Північного Причорномор'я / Україна кризь віки: в 15 т. Київ, 1998. Т. 2.
25. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. Київ: Наукова думка, 1983.
26. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Київ: Обереги, 1995.
27. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
28. Прицак О. Що таке історія України? // Український історичний журнал. 2015. № 1. С. 177–210.
29. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. Київ, 1994. 88 с.
30. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. 568 с.
31. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 376 с.
32. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 374 с.
33. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Київ, 1993. Т. 3. 556 с.

Писемні джерела:

1. Галицько-Волинський літопис. Київ: Наукова думка, 2002. 400 с.

2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 574 с.
3. Історія русів / укр. пер. І. Драча; передм. В. Шевчука. 2-е вид. Київ: Веселка, 366 с.
4. Історія України: Документи. Матеріали: Посібник. /Уклад., комент. В.Ю. Короля. Київ: Видав. центр «Академія», 2001.
5. Літопис Руський / пер. з давньоруської Л.Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич). Київ: Дніпро, 1989. 591 с.
6. Повість врем'яних літ: Літопис (за Іпатським списком) /пер. з давньоруської. Київ: Перун, 1996. 496 с.
7. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ: Довіра, 1992. 254 с.
8. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т. 1 (X–XV ст.). Київ: Дніпро, 2001.

10. Інформаційні ресурси

Наукова бібліотека НУВГП – м. Рівне, вул. Олекси Новака, 75. URL: <http://lib.nuwm.edu.ua/>

Обласна наукова бібліотека – м. Рівне, вул. Олександра Борисенка, 6. URL: <http://libr.rv.ua>

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

Енциклопедія історія України [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?encycllop>

Інститут історії України НАН України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://history.org.ua>

Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/links/info.htm>